

Türkiye Paleolitik Araştırmaları Üzerine Bir Değerlendirme

Dr. Savaş Harmankaya

Amaç

Türkiye arkeolojik yerleşme yerleri envanter sisteminin (Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri - TAY) ilk çalışması olan Türkiye Paleolitik/Epipaleolitik dönem buluntu, işlik ve konaklama yerleri, bugüne dek, Anadolu ve Trakya'da tespit edilen ve 1997 yılına kadar yayınlanan bulguların hemen hemen tümünü kapsamaktadır. Çalışmamız Anadolu ve Trakya arkeolojisinde büyük bir eksiklik olarak göze çarpan, çağlar içindeki kültür sentezini ortaya koyma, kültür problemlerine çözüm getirme gibi iddialar taşımamakta, buna karşılık ileride planlanacak olan yeni yüzey araştırmalarına bir yol gösterici olma, o döneme ait tüm yerleri bir arada verebilme amacını gütmektedir. Yerleşme yerlerinde ele geçen buluntuların teknik özellikleri, araştırmacıların buluntular üzerindeki yorumları ve buluntuları tarihlemeleri ilaveler yapılmadan yayındaki biçimiyle aktarılmış, bu yorumların bizce doğru ve yanlışları burada tartışılmamış, bazı buluntular hakkında, diğer bilim adamlarının yaptıkları yorumlara da yer verilmiştir. Çeşitli araştırmacıların buluntular konusunda, özellikle tipolojik açıdan yaptıkları inceleme sonucunda ortaya konan yontma taş endüstrilerine ait adların okuyucuya yabancı gelmemesi için bu endüstriler hakkında, tarihsel sürece dikkat edilerek aşağıda kısa bilgiler verilmiştir. Bu çalışma, her ne kadar genel özellikleri ile bir envanter olarak düşünülmüşse de bazı buluntu yerlerinin çok kısa özetlerle yayınlanması bize bu buluntu yerlerinin konuları ve buluntuları açısından yeni yorumlar yapmamıza yol açmıştır. Gene de bu çalışmada bütün titizliğimize rağmen bazı eksikliklerin olabileceğini bu konuda her şeyi sunamadığımızı açıkça belirtmeliyiz.

Çalışmanın temeli, bu satırların yazarı Savaş Harmankaya'nın 1972 yılından beri, Türkiye'nin özellikle Paleolitik Çağlar'dan Demir Çağları'nın sonuna kadar olan dönemi kapsayan yerleşme yerlerine ait hazırlanan fişlerine dayanmaktadır. Bu çalışmada, konumlarından buluntularına kadar, kodlama ve koordinatlar haricinde tüm bilgileri, gene tüm yayınları ile birlikte bu fişlere kaydedilmiş, bu işlem için yoğun bir kitaplık taraması gerçekleştirilmiştir. Bu fişlerin düzenlenmesinin ve kolayca kağıda dökülmesinin ancak bilgisayar ortamında olabileceği kesindir. Bunu yapabilecek özellikleri olan bir bilgisayara çok geç sahip olabilmemiz şu anda elinizde tuttuğunuz çalışmanın bu kadar geç yayınlanmasına yol açmıştır.

Türkiye'de Paleolitik Çağ Araştırmaları

Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde kalan Anadolu yarımadası ve Trakya toprakları, Avrupa, Asya ve Afrika Kıtaları'nın kesiştiği yerde oluşu ile bu kıtalardaki Paleolitik ve Epipaleolitik Çağ buluntu toplulukları arasında bağlayıcı bir köprü görevini görmesi gerekirken, Türkiye'de bu çağları araştıran bilim adamlarının 1930-1960 yılları arasında çok az sayıda oluşu, Paleolitik Çağ buluntularının toplum içinde ve Türk bilim dünyasında fazla ilgi çekmeyişi, günümüzdeki çağdaş araştırmaların ise ancak bir kaç bilim adamının özverili çalışmaları ile yürütülmesi, Paleolitik ve Epipaleolitik Çağ'lar ile ilgili yüzey araştırmaları ve kazıların Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nce mali açıdan fazla desteklenmemesi, bu ilişkinin bugüne dek ortaya konmamasına sebep olmuştur. Bir başka önemli neden ise mükemmel bir kazı sonucunda tabakaları ve bulguları çok iyi saptanmış mağara, kaya sığınağı ve konaklama yerlerinin yok denecek kadar az oluşudur. Bu açıdan Türkiye'de yaklaşık 105 tekil buluntu yeri ile 58 konaklama/işlik yerinde ele geçen buluntuların tarihlenmesinin yapılması ancak görece olmaktadır.

Türkiye'de kültür tarihi içinde en az ilgi gören dönem Paleolitik ve Epipaleolitik Çağ'dır. Müzelerimizde bile bu döneme ait buluntuların sergilenmesi ancak bir tek vitrin ile sınırlanmaktadır. Hatta birçok müzede bu çağ ile ilgili bir sergileme bile yapılmamakta, var olanlar ise ziyaretçilere açıklayıcı olmaktan uzak, insanın oluşturduğu yontma taş endüstrilerinin gelişimini göstermeden, yontma taş nesnelere yan yana sıralayarak düzenlenen sergilemelerdir.

Yüzey Araştırmalarının Tarihsel Süreci

Türkiye’de Paleolitik ve Epipaleolitik Çağ ile ilgili olarak gerçekleştirilen yüzey araştırmalarının tümüne göz attığımızda 1894’den günümüze dek yapılan yüzey araştırmalarını, amaç ve işlevlerine göre üç grupta toplayabiliriz:

Amaçsız ve sistemsiz araştırmalar

Bu grup çeşitli turistik gezileri, hafta sonu yapılan piknikleri veya tamamen başka amaçlarla düşünülen ama rastlantısal olarak bir yontma taş alet bulunduğu bundan bilim dünyasını haberdar eden küçük “araştırma”ları kapsamaktadır. 1894 yılında, bulunuş tarihi açısından Türkiye’nin en eski yontma taş buluntusu olma özelliğini taşıyan **Birecik** iki yüzeylisinin J.E. Gautier tarafından tesadüfen ele geçirilmesi ile başlatabileceğimiz bu grup araştırmalar, günümüzde ise artık hemen hemen yok denecek derecede az sayıda gerçekleşmektedir. Aslında bu araştırmalara Paleolitik ve Epipaleolitik Çağ ile ilgili araştırmalar bile denemez. Bu açıdan bu tip araştırmalarda ele geçen buluntular, Türkiye’de yontma taş aletlerin de var olduğunu göstermekten ileriye gidememiştir. Daha çok tekil olan bu buluntuların günümüzde nerede ve nasıl saklandıkları, hatta şu anda var olup olmadıkları bile çoğu kez bilinmemektedir. Bunlar, çoğu kez ilgili yayınlarda sadece satır aralarında bir bilgi, bir haber olarak verilmişlerdir. Çok az sayıda buluntu ise ayrıntılı bir şekilde yayınlanmıştır. 1907 yılında F. Arné’nin Gaziantep **Nizip-Barak** yöresinde [Arné 1909], R.J. Campbell-Thompson’un 1910’da Kayseri **Soğanlıdere** yöresinde [Campbell-Thompson 1916], E. Passemard’ın 1925 yılında **Gaziantep** yöresinde [Passemard 1926], K. Leuchs’ın 1938 yılı Ankara’nın güneyinde yer alan **Uzağıl**’da [Leuchs 1939], E. Chaput’un 1940 yılı Eskişehir Yöresi **Alponos**’da [Chaput 1941], Ş.A. Kansu’nun 1941 yılında Sivas **Gemerek** İstasyonunda [Kansu 1943], 1943 yılında N. Can’ın Antakya **Altındere**’de [Kansu 1945], M. Şenyürek’in **Erzurum - Hasankale** yolunda [Şenyürek 1944a], 1944 yılında H. Hasdemir’in Nevşehir yakınlarında **Acıgöl** ve **Suvermez**’de [Kansu 1945b], 1945 yılında K. Erguvanlı’nın **Metmenge** ve **Çakmaksulu** mevkiinde [Erguvanlı 1946], Ş.A. Kansu’nun 1946 yılı Ankara **Gavurkale** civarında [Kansu 1943b], 1947 yılında W. Brice’in **Şanhurfa** yöresinde [Kansu 1964], 1963 ve 1964 yıllarında Y. Emekli’nin Urla Yarımadası **Narlıdere** ve **Özbek** köyü civarında [Kansu 1963a ve 1969], 1985 yılında N. Gündüzalp’ın Bayburt **Killiğin Sırtı** çevresinde yaptığı gezi ve araştırmaları, bu tip araştırmalara örnek olarak gösterebiliriz.

Amaçlı fakat sistemsiz araştırmalar

Türkiye’de yapılan yüzey araştırmalarının en büyük kısmını bu grup teşkil eder. Bunlar 1932 yılından sonra Türkiye’de çağdaş Antropoloji’nin ve dolayısıyla Paleolitik ve Epipaleolitik çağ arkeolojisinin temelini atan bir kaç önder bilim adamı tarafından başlatılan araştırmalardır. Araştırmaların başlangıcı olarak 1935 yılında İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi bünyesinde yer alan Antropoloji Enstitüsü’nün, Ankara Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi’ne Antropoloji Kürsüsü olarak taşınması ve bu kürsünün başına Şevket Aziz Kansu’nun atanmasını gösterebiliriz. İstanbul Tıp Fakültesi’nde okuduktan sonra Fransa’da Antropoloji eğitimi gören Kansu, Antropoloji ile beraber Paleolitik Çağ ağırlıklı Prehistorya Kürsüsü’nün sonraki günlerde kurulmasına da ön ayak olmuştur. Şevket Aziz Kansu’ya daha sonra Kılıç Kökten, Muzaffer Şenyürek ve Enver Yaşar Bostancı’nın katılmasıyla oluşan ve “Antropoloji Dörtlüsü” olarak nitelendirebileceğimiz bu ekip, gerek yüzey araştırmalarında gerekse de kazılarda, kendi dönemlerindeki olumsuz şartlara göre çok başarılı olmuştur. Öncelikle Ankara çevresinde hafta sonu gezileri olarak başlayan bu araştırmalar Anadolu’nun çeşitli yerlerinden gelen buluntular ve buluntu haberleri ile çoğalmış ve daha sonra 1950 ile 1970 yılları arasında büyük bir ivme kazanmıştır. Türk Tarih Kurumu’nun 1951 yılında Şevket Aziz Kansu’ya hazırlatarak Türkiye’nin her yerine yolladığı mağara sayımı anketinin sonucunda Türkiye’deki mağara ve kaya sığınaklarının illere göre sayısı saptanmaya çalışılmışsa da anket cevaplarında doğal mağara, kaya sığınağı ve yapılmış mezar odaları kavramları birbirine karıştığından gerçek anlamda sonuçlara pek ulaşılamamıştır. Gene bu sayım neticesinde tüm Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde 5952 adet doğal mağara ve kaya sığınağının var olduğu ortaya çıkmışsa da bu sayının çok sağlıklı olmadığı kabul edilebilir [Kökten 1952:203-204]. 1940 ile 1970 yılları arasında Anadolu’nun birçok yerinde yapılan araştırmalar arasında özellikle Kılıç Kökten’in gerçekleştirdiğı yüzey araştırmaları unutulmamalıdır. Kökten yalnızca Paleolitik Çağ değil tüm çağları kapsayan bu araştırmalarına 1940’lı yıllardan itibaren başlamıştır. O günlerin Anadolu’sunda binbir güçlkle, hatta yaşamını bile tehlikeye atarak araştırmalarına devam ettiğini, hayatını bir hayvana borçlu olduğunu, Kars yöresinde 1943 yılında gerçekleştirdiğı bir araştırmasını anlatan řu satırlardan öğreniyoruz:

“Seyahatimin sonunda bütün zahmetlere dayanan ve Aras nehrine yuvarlanmaktan, gece yolculuğumda süratle giderken birdenbire durarak beni yıkılmış bir köprünün kalmış ayakları yanında ölümden kurtaran (Topuz) adlı hayvanımı hayatımda hiç unutmayacağım. Onun gıda ve bakım hakkını fazlasıyla ödediğim için seviniyorum. Ayrılırken bu sessiz ve sadık arkadaşımın gözlerini ağlayarak öptüm. Hayatımı kurtaran bu mübarek mahluğa ayırdığım bir kaç satırı hoşgörünüz” [Kökten 1943:603-604].

1938 yılında Ş.A. Kansu'nun Ankara yöresi Kirmirsuyu Vadisi'nde ve Tuz Gölü civarında, [Kansu 1938a,1939d], M. Atasayan'ın Gaziantep **Metmenge** ve **Dülük**'de [Atasayan 1939], aynı yıl içinde A. İnan ile E. Pittard'ın Ankara Çayı sekilerinde **Ergazi** yakınlarında [Pittard 1938,1939], 1940 yılında K. Kökten'in Samsun Yöresi **Tekeköy**'de [Kökten 1943 ve 1946], 1941 yılında M. Atasayan'ın İstanbul **Pendik** civarında [Atasayan 1941], Pfannenstiel'in Ankara yöresinde [Pfannenstiel 1941], 1942-1943 yılında K. Kökten'in Kars Yöresinde **Susuz**'da [Kökten 1943], 1945 yılında K. Kökten'in Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da **Pağnik**, **Hiznik-Fal**, **Pirun** köyü çevresinde [Kökten 1947b ve 1952b], 1946 yılında K. Kökten'in Ankara'da **İlhan** Köyü yakınlarında, Güneydoğu Anadolu'da **Dülük**, **Metmenge**, **Birecik** yöresinde, Şanlıurfa Bozova **Gölbashi**'nda [Kökten 1947a ve 1947c], 1948 yılında Ş.A. Kansu ile öğrencisi F. Ozansoy'un Ankara sekilerinde ve özellikle **Macunçay**'da [Kansu-Ozansoy 1952], K. Kökten'in Ankara Beypazarı **Çeştepe** ve **Karaköy**'de, E. Pittard, Ş.A. Kansu, H.Z. Koşay'ın Adıyaman **Pirun** çevresinde, 1950 yılında R. Çiner'in Gaziantep il sınırları içinde **Tilbaşar**, **Harnoba**, **Haral**, **Topraklık**, **Yeniköy**, **Beylebeyi** ve diğer buluntu yerlerinde [Çiner 1958], E.Y. Bostancı'nın 1951 yılında Kastamonu yöresi **Akarca** sekilerinde [Bostancı 1951 ve 1952], 1952 yılında K. Kökten'in Ankara yöresinde **Akkaş-Gödekırı** buluntu yerinde [Kökten 1953], E.Y. Bostancı'nın 1954 yılında **Dülük** köyü civarında [Bostancı 1963a], H. Çambel'in 1955 yılında gene **Dülük** yöresinde, E.Y. Bostancı'nın 1956 yılında Fenike yakınlarında **Çürücüin**'de [Bostancı 1959], 1959 yılında Müller-Beck'in **Tuz Gölü** yöresinde [Müller-Beck 1960], Ş.A. Kansu'nun İstanbul çevresi **Pendik** ve **Göksu**'da [Kansu 1963b], E.Y. Bostancı'nın Antalya yöresinde **Hayıtlıgöl**, **Sarıçınar**, **Beldibi** ve diğer buluntu yerlerinde [Bostancı 1959], 1961 yılında J. Perrot'un Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde **Şevkan Höyük**, **Kuruhöyük**, **Keferdiz**, **Şatır Höyük**, **Duvantepe** ve diğer buluntu yerlerinde [Perrot 1962], 1964-1967 yılları arasında İ.A. Todd ve Pasquare'nin Nevşehir yöresinde **Avladağ**'da [Todd-Pasquare 1965], 1971 yılında E.Y. Bostancı'nın **Dülük** Köyü civarındaki yüzey araştırmaları gerçekten de Paleolitik ve Epipaleolitik Çağ buluntu yeri arama amaçlı ama gelişigüzel yapılan belirgin bir sisteme sahip olmayan yüzey araştırmalarıdır.

Bu ikinci grup araştırmaların en büyük eksikliği sistemli olmayışlarıdır. Araştırmalar genellikle Paleolitik Çağ araştırmalarının önderleri tarafından çok kez tek başına ya da ortak olarak gerçekleştirilmiş, bu ekiplere ancak bir iki öğrenci ekip üyesi olarak katılmıştır. Ekiplerde daha çok antropologlar yer almış, Jeoloji, Coğrafya, Topoğrafya, Zooloji, Botanik gibi diğer bilim dallarından bilim adamlarının bu ekiplere katılımı sağlanamamıştır. Bu nedenlerden dolayı da buluntu yerleri hakkında yayınlanan bilgiler çoğunlukla bir başka araştırmacının aynı bölgeye gidip inceleme yapmasına olanak vermeyecek derecede azdır. Bu yayınlarda çoğu kez ayrıntılı bir kroki bile

verilmemiş, genelde buluntu yerinin Türkiye'nin bir yöresini gösteren bir haritada işaretlenmesi ile yetinilmiştir.

Bir başka konu ise Türkiye'nin pek çok bölgesi araştırma beklerken bazı yörelerin ilginç ve bol buluntu verdiği için paylaşılamaz yöreler haline gelmesidir. Bu açıdan aynı bölgede yüzey araştırması yapmak isteyen bilim adamları arasında kırgınlıklar olduğunu Kökten'in alttaki şu satırlarından da anlıyoruz:

“Tam yazımı bitirip Müzeler Umum Müdürlüğü'ne teslim edeceğim sırada prehistoryamız ile ilgili bir yazı ile daha karşılaştım. Ne kadar güzel birşey, bu sahada çalışmak isteyen bir arkadaş daha kazanıyoruz. Bu yeni arkadaşın herşeyden evvel başarılı, memleket prehistoryası için hayırlı olmasını bekler ve dileriz. Yalnız, prehistorya araştırmalarına kendisini vermiş bir arkadaş sıfatıyla bilimce akraba, hatta yerce çok yakın, bölüm kapı komşusu olduğumuz arkadaşların gezilerine çıkmadan ve yazıları basılmadan önce benimle konuşmalarını beklerdim. Böyle anî, hele araştırdığım bölgeler hakkında pat diye ortaya çıkmak, dahası var; 20 yılda bulduğum ve bir bölge prehistoryası çıkarmakla meşgul bulunduğum yerlerin (Antalya Bölgesi), ricalarımıza rağmen sınırları içine sokulanları görmek ati için cidden üzücü hareketler olmaktadır.” [Kökten 1960:50-51].

Bu tartışmalar ve çekişmeler yüzünden Türkiye Paleolitik Çağ araştırmaları maalesef dar bir çerçeve içinde kısıtlı kalmış, bazı bölgeler yoğun bir şekilde araştırılırken bazı bölgelere hiç gidilmemiştir.

Amaçlı ve sistemli araştırmalar

Bu çeşit araştırmalar (1963 yılında Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları projesi çerçevesi içinde yapılan araştırmayı saymazsak) genelde Türkiye arkeolojisinin 1970'li yıllardan sonraki dönemini kapsamaktadır. K. Kökten'in 1969-1972 yılları arasında Keban Baraj Gölü suları altında kalacak alanda **Enerli Mevkii, Eşkinisefine, Ağın Deresi, Madler Mevkii, Aktaş, Çiftlik** ve diğer buluntu yerlerinde [Kökten 1971a,1971b,1972,1974,1976], M. Özdoğan'ın 1977 yılında Karakaya ve Atatürk Baraj Gölü alanında **Gri Memo, Hasimerte, Çekiş Sırtı, Uluk, Anep Sırtı, Salahan** ve diğer buluntu yerlerinde [Özdoğan 1977] yaptığı yüzey araştırmaları bu tip araştırmalara öncü olmuştur. Daha sonra I. Yalçinkaya'nın 1982 yılında Samsat **Şhremuz** vadisinde [Yalçinkaya 1984], 1984 yılında Batı Toroslar'da [Yalçinkaya 1986], 1987 yılında Fırat Nehri'nin Adıyaman ve Malatya il sınırları içinde kalan kısmında [Yalçinkaya 1987], M. Özdoğan'ın ise 1980 yılından bu yana Trakya ve Marmara Bölgesi'nde [Özdoğan 1982,1983a,1983b,1984,1985, 1986a,1986c,1988a,1989,1990a,1991] sistemli yüzey araştırmalarına devam ettiğini görmekteyiz. Türkiye'de Paleolitik ve Epipaleolitik Çağ ağırlıklı sistemli araştırmalara son yıllarda sadece Türk bilim adamları değil yabancılar

da katılmıştır. 1986-1987 yıllarında Gaziantep yöresinde A. Minzoni-Deroche'un jeomorfologlarla beraber yaptığı araştırma, Güneydoğu Anadolu'nun özellikle Alt ve Orta Paleolitik Çağ'larına ışık tutmuştur [Minzoni-Deroche 1988a,1989]. 1980 yılından itibaren de G. Algaze ve M. Rosenberg tarafından yürütülen, Dicle ve kollarında yapılan barajların suları altında kalacak alanlardaki yüzey araştırması Anadolu'nun bu az bilinen yöresinde Paleolitik Çağ konaklama yerlerinin varlığını ortaya çıkarmıştır [Algaze-Rosenberg 1991].

Türkiye'de Paleolitik ve Epipaleolitik Çağ ile İlgili Yapılan Kazılar

Türkiye'nin Paleolitik Çağ ile ilgili en eski kazısı, 1937 yılında, Şevket Aziz Kansu ve H.H. von der Osten tarafından yürütülen **Etiyokuşu** kazısı sırasında, höyüğün altında Çubuksuyu'nun birikinti dolgu kesitinde yapılan kesit kazısıdır. Bu kesitten en azından tabakalı olarak ele geçirilen yontma taş buluntular daha sonra Ankara yöresinde bulunacak olan Orta Paleolitik Çağ buluntularının öncüsü olmuştur. Şevket Aziz Kansu'nun yönetiminde 1944 yılında gerçekleştirilen Bozanönü **Kapalın** kazısı ile Anadolu'da Epipaleolitik endüstrilerin varlığı ortaya çıkarılmıştır. 1946 yılında keşfedilip ertesi yıl Kılıç Kökten başkanlığında kazılmaya başlanan **Karain Mağarası**, Türkiye Paleolitik Çağları için yeni bir çığır açmıştır. Kökten'in gerçekleştirdiği ama çok kez tek başına yürüttüğü ve küçük sondaj niteliğini geçmeyen 1956 **Öküzini Mağarası** kazısı [Kökten 1959], 1956-1957 **Gavurini Mağarası** kazısı [Kökten 1959], 1956-1957 **Sırtlanini Mağarası** kazısı [Kökten 1964b], 1958 **Çarkini Mağarası** kazısı [Kökten 1959], 1960-1961 **İkizini Mağarası** kazısı [Kökten 1962a], 1970 **Karataş Kaya Sığınağı** kazısı [Kökten 1971a] vd. gibi mağara kazıları arasında Karain Mağarası'ndaki kazı yıllar süren bir sabırla, Kökten'in her türlü güçlüğü yenen gayretiyle ölümüne dek devam etmiştir. Ön Alt Paleolitik Çağ'dan (?) Neolitik Çağ ve Klasik çağlara kadar tabakalanma vermesi ile Karain Mağarası özellikle Paleolitik ve Epipaleolitik çağlar için anahtar bir yerleşme yeri olmuştur. 1956 yılından itibaren Enver Yaşar Bostancı ile Muzaffer Şenyürek, Antakya Samandağ ilçesinde birbirine çok yakın olan **Merdivenli**, **Kanal** ve **Tıklı Mağara**'da yönettikleri kazılarla Doğu Akdeniz'in Orta ve Üst Paleolitik yontma taş endüstrilerini açığa çıkarmışlar, Suriye'deki çağdaş endüstrilerle ilişkileri kısmen ortaya koymuşlardır [Şenyürek- Bostancı 1958a]. 1960 yılında Şenyürek'in elim bir uçak kazasında vefatı ile Bostancı bu yöredeki kazılara son vermiş ve daha sonra aynı yıllarda Antalya yöresinde, **Beldibi Kumbucağı Kaya Sığınağı** ile

Belbaşı Kaya Sığınağı'nda kazılarına devam etmiştir [Bostancı 1959,1962,1964]. Bu kazılar neticesinde Epipaleolitik çağda boyalı kaya duvarı resimleri ve sanat eserlerinin ve bu çağı en iyi yansıtan buluntuların ortaya çıkışı, bu yerlerin arkeoloji yazınında ünlenmesine yol açmıştır. 1963-1965 'li yıllarda yapılan Şevket Aziz Kansu ve Kılıç Kökten yönetimindeki ilk dönem İstanbul **Yarımburgaz Mağarası** kazısı, buranın İstanbul'un en eski yerleşim yeri olması ihtimalini ortaya koyması açısından göze batmıştır [Kansu 1965]. Kökten'in ölümünden sonra, 1984 yılından itibaren, Karain Mağarası'ndaki kazıya Işın Yalçinkaya tarafından sistemli bir şekilde devam edilmesi Türkiye Paleolitik Çağ araştırmaları için sevindirici olmuştur. 1984 yılında Adıyaman **Şhremuz Vadisi**'nde gerçekleştirilen kazı ise Türkiye'nin ilk açık hava kazısı olma hüviyetini taşımaktadır. Burada hem Alt hem de Orta Paleolitiğe tarihlenen iki ayrı endüstriye ait buluntular ele geçirilmiştir. 1986 yılında Mehmet Özdoğan yönetiminde, 1988-1991 yılları arasında Güven Arsebük başkanlığında gerçekleştirilen ikinci ve üçüncü dönem Yarımburgaz Kazıları sonucunda Kuzeybatı Anadolu'nun Alt Paleolitik Çağ'ı hakkında önemli bilgiler edinilmiştir. A. Minzoni-Deroche yönetiminde kazılan 1990 yılı Antakya **Üçağzlı Mağarası** kazısı, Antakya Samandağ'daki diğer mağara kazılarının tabakalanmasını sınavacak bir yer olmasına karşın, kazısının bir yıl sürmesi ile bu özelliğini şimdilik kaybetmiştir. Karain Mağarası'nın çok yakınında yer alan Öküzini Mağarası'ndaki kazıya 1990 yılından itibaren Işın Yalçinkaya'nın başkanlığında devam edilmesi özellikle Antalya yöresinin Geç Üst Paleolitik Çağ ve Epipaleolitik Çağları'nın ortaya konması açısından çok sevindirici olmuştur. 1997 yılında Karain ve Öküzini'nden başka Antakya Üçağzlı Mağarası'nda tekrar kazıya başlanması, Paleolitik Çağ araştırmaları açısından önemli bir olaydır.

Buluntu Topluluğu

Yalnız Paleolitik çağlar için değil diğer çağlar için de Avrupa, Asya, Afrika Kıtaları arasında bir köprü vazifesi gören Türkiye topraklarında, Paleolitik dönem için mağara ve açık hava yerleşme yerlerinde sistemli ve ayrıntılı kazıların hemen hemen yok denecek ölçüde çok az yapılmış olması, Afrika ve Avrupa'ya nazaran Türkiye için kesin bir kronolojinin henüz tam olarak ortaya konamamasına yol açmıştır. Ancak yüzey araştırmalarında ve kazılarda ele geçen yontma taş aletlerin özellikle Batı Avrupa ve Yakındoğu Paleolitik endüstrileri ile biçimsel benzerliğine (tipolojik özelliklerine) dayanarak karşılaştırmalı bir kronolojinin kurulmasına çalışılmıştır. Türkiye'de ayrıntılı ve sistemli kazı yapılan yerlerin sayısında artış olmadığı müddetçe, böyle bir

çalışmanın çok yetersiz olduğu, problemlere eldeki sonuçların ışığı altında pek çözümler getirilmediği de bilim adamları tarafından kabul edilmektedir. Türkiye’de yaşayan Paleolitik Çağ insanların yaptığı yontma taş aletlerin, kronolojileri tam olarak saptanmış olan diğer bölgelerdeki bazı alet tiplerinden farklı olduğu da apaçıktır. Bu yüzden de Türkiye Paleolitik Çağı için Avrupa ve Yakınoğu biçimsel özelliklerine dayandırılan kronoloji şablonlarını aynı şekilde uygulamak olanaksızdır. Başlangıcından itibaren insanın ürettiği buluntu topluluklarına ve bu buluntu topluluklarının Türkiye’deki izlerine göz atarsak:

Alt Paleolitik Çağ

Hominid olarak adlandırılan ilk insanın yaklaşık olarak günümüzden 4 milyon yıl önce Afrika’da ortaya çıkması ile başlatabileceğimiz bu çağda, ilk insanın yaşantısı konusundaki bilgiler çok kısıtlıdır. Bunda taş aletlerin dışında diğer belgelerin günümüze hemen hemen hiç denecek derecede ulaşması da rol oynamaktadır.

Avrupa Kıtası’nda ise insan tarafından en eski yerleşimin yaklaşık bir milyon yıl öncesinde olduğu günümüz Fransa’sında Nice kenti yakınlarında yer alan Vallonet Mağarası’nda yontma taş aletlerle beraber ele geçen hayvan kemikleri uygulanan tarihlendirme yöntemi sonucunda elde edilen 950.000 tarihine dayandırılmaktadır [Arsebük 1995:74]. Son yıllarda tartışmaya açılan hipotezlerden biri de Avrupa’nın bu ilk yerleşiminin günümüzden yaklaşık olarak 500 bin yıllarında olduğunun ileri sürülmesidir. Türkiye topraklarına insanın ilk ayak basma tarihi konusunda kesin bir şey söylemek, elimizde herhangi bir belge olmadığından olanaksızdır. Aynı açıdan Avrupa’nın insanlar tarafından yerleşiminin Anadolu yarımadası üzerinden mi yoksa Kuzey Afrika’dan mı olduğu da belirsizdir. Afrika Kıtası dışında Yakınoğu üzerinden Asya’ya ve Avrupa’ya yayılan insan türü *Homo erectus*’tur. Çok geniş bir alanda yaşamış olan *Homo erectus* türü insanın birbirinden biraz farklı yontma taş alet endüstrilerini, yaşadığı çevre şartlarına uygun bir şekilde, elindeki malzemeye ve bölgesel özelliklere göre yarattığı ve gene de çok uzun süreç içinde bu endüstrilerin yavaş da olsa bir gelişim gösterdikleri gözlenmektedir. *Homo erectus* döneminde Avrupa’da çoğunlukla iki yüzeyle endüstrilerin varlığına karşın Asya’da Çakıltaş/Çaytaş endüstriler hakimdir. Avrupa’da iki yüzeyle endüstrilerin bu dönemde ortaya çıkışının yanısıra *Homo habilis* insanının yaratmış olduğu “Olduvan endüstrisi” adı da verilen Çakıltaş/Çaytaş gelenekli endüstrilerin kullanılması da devam etmiştir. Bu endüstride satır ve kıyıcı satır türü aletlerle yongaların var olduğu anlaşılmaktadır. Derelerin yataklarında bulunan çaytaşlarının bir yüzüne çok basit bir teknikle tek taraftan vurularak yonga çıkartılması ile oluşturulan keskin kenarlı alet satır; karşılıklı iki yüzünden yongalar çıkartılarak oluşturulan kesici kenarlı alet ise kıyıcı satır olarak tanımlanmıştır. *Homo erectus*’un Anadolu’da bırakmış olduğu

belgelerden bu tür veya benzeri yontma taş endüstrilerin, Türkiye’de de var olduğu çeşitli buluntu yerleri ile belgelenmiştir. Tunceli **Eşkinisefine**, Erzincan/Malatya **Aktaş**, Adıyaman **Şehremuz yakını**, Ankara **Çeçtepe** ve **İlhan** Köyü buluntularına dayanarak Türkiye’de kaba yongaları da içeren bir çakıltaşı/çaytaşı endüstrinin varlığının ortaya konmasına karşın burada ele geçen buluntuların gerçekten Yakınoğu’ya paralel *Acheuléen* öncesi mi yoksa *Acheuléen* ile yaşıt endüstrilere mi ait oldukları konusunda şimdilik birşey söylemek olanaksızdır. İstanbul **Yarımburgaz** Mağarası’nda yapılan sistemli kazılar sonucunda ortaya çıkan ve üçüncü dönem Yarımburgaz kazısının başkanı Güven Arsebük tarafından hakiki *Tayac* uçlarına rastlanılmamış olmasına rağmen Riss Buzul döneminde Batı Avrupa’da ortaya çıkan *Tayacien* endüstri ile Orta-Doğu Avrupa’daki küçük alet ve satırların hakim olduğu endüstrilere benzeyen yontma taş aletlerin varlığı, buna karşılık özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde iki yüzeyli endüstrilerin her evresini belgeleyen taş aletlerin oluşu Türkiye’de Alt Paleolitik çağda standart bir endüstrinin var olmadığını, olasılıkla belki eşzamanlı ve belki de yöresel olarak çeşitli endüstrilerin varlığını göstermektedir. Orta Pleistosen dönemin ortalarında, **Yarımburgaz** Mağarası’nın uzun bir süre insanlar tarafından kullanılışı sırasında oluşan tabakalarda bulunan soyu tükenmiş mağara ayısına ait dişlere *Elektron Spin Rezonans* tarihleme yönteminin uygulanması ile 270.000-390.000 ± 40.000-60.000 tarihi ortaya çıkmıştır [Arsebük 1995c:24]. Kökten tarafından **Karain** Mağarası’nın *Acheuléen* öncesi Ön Alt Paleolitik Çağ’a konan en alt tabakalarında ortaya çıkan yontma taş aletlerin varlığından, benzer endüstrilerin Kuzeybatı Anadolu dışında Türkiye’nin başka yerlerinde de mevcut olduğu gibi bir yorum çıkartmak da mümkündür. **Karain** Mağarası’nın bu tabakalarında klasik iki yüzeylilere pek benzemeyen belki de iki yüzeyli olduğu bile şüphe ile karşılanabilecek parçalar ile kıyıcı türü bir alet bulunmuştur. Hakim alet türü ise kenar kazıyıcılardır. Yalçinkaya bu endüstriyi çok az sayıda iki yüzeyli içeren, temelde yonga ve yonga üzerine yapılmış aletlere dayalı, *Tayac* endüstrisini hatırlatan bir endüstri olarak tanımlamaktadır [Yalçinkaya 1989:159]. Gene Yalçinkaya ve ekibi, Karain’le ilgili son yazılarında Karain’in Yakınoğu ile ilişkilerini daha somut örneklerle ortaya koymaktadır. Kökten’in kazılarında, bu alt tabakalara ait örneklerin arkeometrik yöntemlerle yapılmış tarihlemeleri olmadığından Yarımburgaz ile Karain’in Alt Paleolitik Çağ tabakalarının karşılaştırılması olanaksızdır. Yalçinkaya tarafından yürütülen yeni Karain kazılarının bu alt tabakalara ulaşmasından ve buradan alınacak örneklerin arkeometrik yöntemlerle tarihlenmesinden sonra kesin bir şey söylemek olanağına ancak kavuşabileceğiz. Tipolojik bulgularla şimdilik Karain’in bu en alt tabakalarının Yarımburgaz’dan biraz daha yeni olduğu kabul edilebilir.

Avrupa’da ilk buldukları yerlerin adlarından çıkılarak isimlendirilen *Abbevillien*, *Alt Acheuléen*, *Orta Acheuléen*, *Clactonien* ve *Micoquien* (Üst

Acheuléen) endüstrilere ait yontma taş aletler Türkiye’de de bulunmuştur. Bu endüstrilerde en dikkati çeken alet türü olan ve çoğunlukla çekirdeklerin, daha az sayıda iri yongaların iki yüzlerinin, kenarların keskinleştirilmesi amacıyla yongalanması ile oluşturulan iki yüzeyli aletler, önceleri el baltası terimi ile tanımlanmışlardır. Günümüzde de tam işlevi bilinmeyen ama olasılıkla kesme, kırma, sıyırma ve kazıma işlemlerinde kullanıldığı şeklinde yorumlanan bu tip iki yüzeyli aletin sapa takılıp takılmadığı da bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Son zamanlarda yüzey araştırmalarında ele geçen iki yüzeylilerin mikroskopik gözlemleri sonucunda, aletlerin üzerinde yer alan derin kesici alanların etlerin parçalanmasında, sığ kesici alanların ise yüzme ve sıyırma işlemlerinden sonra oluştuğu ileri sürülmüştür. Ayrıca kemik kırma işlemi sırasında olduğu tahmin edilen izlerden, bunların ilik çıkarma işlemlerinde kullanılmış oldukları anlaşılmaktadır. İki yüzeyliler Dünya’da çok uzun bir süre Orta Pleistosen’in sonuna kadar yaklaşık 1.2- 1.3 milyon yıl, çok yavaş bir biçimsel gelişim göstererek insanın en çok kullandığı alet türü olma özelliğini nedense uzun yıllar korumuştur. Genelde Türkiye’deki iki yüzeyli aletlerin tipolojik sınıflanması klasik ve klasik olmayan iki yüzeyliler olarak iki ana grupta toplanmaktadır. Bu gruplarda badem, uzun yürek, mızrak, üçgen, kenarları hafif içbükey olan (*Micoquien*) iki yüzeyli tipleri ile ovalimsi, disk biçimli, pisi balığı, kaba armut, kısmi iki yüzeyli ve gemi gövdesi biçimliler de görülmektedir [Taşkiran 1990] Türkiye’de bulunan *Acheul* türü iki yüzeyliler arasında ise badem biçimliler çoğunluktadır. Sayısal olarak ikinci büyük grubu oval biçimli olanlar alır. İki yüzeylilerin biçimlerinin çok simetrik oluşu, bunları üreten kişilerin çok iyi yontu tekniği bildiklerinin bir göstergesidir. Gerçekten Türkiye’de ele geçen iki yüzeylilerin genelde iyi bir işçilikle yapıldıkları saptanmıştır. *Abbevillien* endüstri özellikleri taşıyan kaba iki yüzeyliler ise çok az sayıdadır. Orta Pleistosen’de yapılan iki yüzeyliler daha yassı ve kenarları da daha keskindir. Özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesinde yapılan çeşitli yüzey araştırmalarında yüzü aşkın iki yüzeyli bulunmuştur. Bu bölgede bu kadar çok iki yüzeylinin bulunması, Türkiye genelinde araştırma yoğunluğunun bu bölgeye kaymasına ve yüzey toplaması yapılırken bu aletlerin daha çok toplanmasına bağlanabilir.

İki yüzeylilerin dışında bu çağın yongalı endüstrilerden biri olan *Clactonien* teknikte yapılmış yonga ve dilgiler de Türkiye’de oldukça fazladır. **Dülük** [Atasayan 1939] ve Antakya **Altındere** [Şenyürek 1961] buluntularını buna örnek olarak gösterebiliriz. Kenar kazıyıcı, sırtlı bıçaklar ve delgi türü aletler bu teknikle yapılmış aletlerdendir. Bu çağda ortaya çıkan bir başka yontma taş endüstrisi de *Levalloisien* endüstridir.

Türkiye’de bu çağda yaşamış olan *Homo erectus*’a ait fosil iskelet kalıntıları henüz bulunamamıştır.

Orta Paleolitik Çağ

Riss-Würm buzularasından itibaren ortaya çıkan ve günümüzden 80 bin yıl ile 30 bin yıl arasında *Homo neandertalensis* insanı tarafından uygulanan *Moustérien* endüstrisi, *Acheuléen* endüstrisine nazaran, yontma taş alet yapımında işlenen hammaddeyi daha ekonomik kullanan bir endüstridir. Kökeni *Acheuléen*'e dayanan bu endüstri eski yayınlarda *Levalloiso-moustérien* adıyla karşımıza çıkmaktadır. Son zamanlarda *Homo sapiens* insanına ait kemik kalıntılarının bu dönemde ortaya çıkışına dek *Moustérien* endüstrinin *Homo neandertalensis* insanı tarafından bulunduğu inanılmaktaydı. Orta Paleolitik Çağ'da görülen yonga ağırlıklı endüstrilerde kenar kazıyıcılar ve uçlar, çekirdek içerikli endüstrilerde ise disk biçimli çekirdekler bulunmaktadır. Türkiye'de Orta Paleolitik Çağ yerleşme ve konak yerlerinin, Anadolu'nun hemen hemen tümüne yayıldığı gözlenmekte, Ankara yöresi gibi bazı bölgelerdeki bolluğu ise araştırma yoğunluğuna dayandığı anlaşılmaktadır. Özellikle Antakya **Tıklı** Mağara yalnız bu çağı temsil eden buluntularıyla önem kazanmıştır. Yalçinkaya tarafından yönetilen **Karain** kazılarında Orta Paleolitik Çağ'a tarihlenen tabakaların çok kalın oluşunun saptanması, bu yöremizdeki Orta Paleolitik Çağ alet topluluğunun daha iyi anlaşılmasına yol açacaktır.

Yontma taş alet endüstrilerinin yanısıra kemik aletlerin bulunuşu insanın günlük hayatında hammadde olarak sadece taşı kullanmadığını, kemik ve ahşabın da yaşamında önemli bir yer tuttuğunu bize göstermektedir. Türkiye'de bu çağa ait fosil kalıntılara baktığımızda Karain kazılarında ele geçen *Neandertal* insana ait dişler ve bazı kafatası parçaları (?) şimdilik Anadolu'nun en eski fosil insan kalıntılarıdır.

Üst Paleolitik Çağ

Genelde *Homo neandertalensis* insanından evrim yoluyla günümüzden 35.000 yıl önce ortaya çıktığı kabul edilen, son araştırmalar sonucunda ise dünyayı *Homo neandertalensis* insanıyla beraber bir müddet aynı zamanda kullandığı savı ortaya atılan *Homo sapiens* insanı, yontma taş tekniğinde yeni buluşları ile hammaddeyi en ekonomik şartlarda alete dönüştürebilmiştir. Bu çağda alet yapmaya elverişli kemik, boynuz, ahşap gibi malzemelerin kullanımının yanısıra alet tiplerinde bir çok yeni tipin ortaya çıktığı gözlenmektedir. En çok görülen aletler dilgi endüstrisi içerikli ön kazıyıcı, yan kazıyıcı ve kalemdir. Türkiye'yi, Avrupa gibi fazla etkilemeyen son buzul döneminde atamız olan *Homo sapiens*'in yarattığı ve özellikle Batı Avrupa'da oluşum silsilesi tam bilinen ve ilk Üst Paleolitik Çağ yontma taş endüstrisi olan *Aurignacien* endüstrisinin örneklerine benzeyen yontma taş aletler Türkiye'de de bulunmuş ve araştırmacılar tarafından bu endüstriye ait olduğu iddia edilmiştir. *Aurignacien* endüstrisinden sonra ortaya çıkan *Gravettien* endüstrisinin

aletlerine benzeyen taş aletlerin çok az örneği gene Anadolu'da ele geçmiştir. Anadolu ve Trakya'da burada sayamayacağımız kadar çok buluntu yeri vardır. Buna karşılık gene de Türkiye'de bir Üst Paleolitik Çağ yontma taş endüstrisinin Avrupa'ya paralel bir gelişim gösterdiğini iddia etmek yeterli kazılar olmadığı için çok güçtür. Üst Paleolitik Çağ'ın sonuna doğru mikrolit aletlerin ortaya çıkışı ve bu minik parçaların yanyana getirilip bileşik aletlerin ortaya çıkarılışı atamızın zekâ seviyesinin ne düzeyde olduğunu göstermektedir. Yontma taş endüstrilerin yanısıra yoğun bir kemik alet yapımının var oluşu da bu çağı simgeleyen öğelerdendir.

Epipaleolitik Çağ

Türkiye'de günümüzden 10.000-9.000 yıl öncelerinde sıcaklığın artması ile son buzul çağı sona erip iklim koşulları günümüz seviyesine ulaşmaya başlamıştır. Bu iklim koşullarına bağlı olarak doğal çevrede değişme olmuştur. Atalarımız olan *Homo sapiens*'ler bu değişime ayak uydurarak günlük yaşamlarında kullandıkları aletlerini de geliştirmişlerdir. Genellikle bu çağı simgeleyen mikrolit aletlerin yoğun bir şekilde ele geçtiği Burdur yakınında **Baradız**, Konya yakınında **Dervişin Hanı**, Samsun **Tekeköy**, Ankara **Macunçay** gibi buluntu yerleri ile Antalya **Kumbucağı Kaya Sığınağı** ve **Belbaşı Kaya Sığınağı** Türkiye Epipaleolitik Çağ'ını en iyi temsil eden buluntu yerleridir. İstanbul yöresinde, Karadeniz ve Marmara kıyılarında, bu çağı temsil eden buluntu yerlerinin son araştırmalar sonucunda sayılarının hızla artışı ilginç yorumlar getirmektedir. Eski araştırmalarda mikrolitlerin bulunduğu her buluntu yeri Epipaleolitik/Mezolitik Çağ olarak nitelendirilmiştir. Bu tip aletlerin Üst Paleolitik'ten Akeramik Neolitik Çağ'a kadar devam etmesi Anadolu'daki Epipaleolitik Çağ yerleşme yeri olarak gösterilen yerlerin bir kısmına şüphe ile bakmamıza yol açmıştır. Son yıllarda **Öküzini** Mağarası'nın Yalçinkaya tarafından tekrar ele alınışı ve sistemli kazıların Karain Mağara'sına paralel olarak burada da yürütülmesi, umarız ki, Epipaleolitik Çağ'ın tüm yontma taş teknolojisini ayrıntıları ile gözönünü serecektir. Türkiye'de Pleistosen'den Holosen'e geçişte tümüyle Paleolitik gelenekleri devam ettiren toplulukların tüketimci ekonomilerini sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Avrupa Üst Paleolitik topluluklarının yaptıkları resimlere pek benzemeyen kaya resimlerinin Epipaleolitik Çağ'da Türkiye'de de yapıldığı Beldibi **Kumbucağı Kaya Sığınağı** ve **Keçiler** Mağarası kaya resimlerinin varlığına dayanarak iddia edilmektedir. Bu resimlerdeki hayvan ve insan betimlemeleri çok şematiktir. Bu açıdan resimlerin Epipaleolitik Çağ avcı toplulukların avlanmalarını kolaylaştırmak amacıyla çizilmiş av büyüyle ilgili resimler olduğunu, sanat ile ilgili olmadıklarını kabul edebiliriz.

Türkiye Paleolitik-Epipaleolitik Çağ Araştırmaları Üzerine Yayınlar

Türkiye’de bu çağlar ile ilgili yapılan tüm araştırmaları kapsayan yayınlara bir göz attığımızda, H.H. von der Osten’in [von der Osten et al.1930], M. Pfannenstiel’in [Pfannenstiel 1941], Ş.A. Kansu’nun [Kansu 1947], K. Kökten’in [Kökten 1952a] Anadolu’daki araştırma ve kazılara genel bir yaklaşım getirdiklerini, içlerinden Pfannenstiel’in, 1940 yılına kadar yapılan tüm araştırmaları çok iyi bir şekilde derlediğini görmekteyiz. Son dönem **Karain** ve **Yarımburgaz** kazı raporlarının dışında, Işın Yalçinkaya’nın, 1981 ve 1985 yılında yayınladığı makaleleri [Yalçinkaya 1981,1985], özellikle Anadolu’nun Alt Paleolitik Çağları için bir başvuru çalışmasıdır. Güven Arsebük tarafından kaleme alınan “İnsan, Evrim, Alet” adlı makaleyi de Türkiye Paleolitik araştırmalarındaki genel sorunlara değinmesi açısından önemli bir çalışma olarak görmekteyiz [Arsebük 1995c].

Türkiye’nin Paleolitik ve Epipaleolitik araştırmaları ile ilgili yayınların tümüne baktığımızda özellikle yontma taş buluntuların çizimlerinin genelde çok kötü olduğu, bir buluntunun ön ve arka yüzünün yanyana verilen çiziminde boyutların aynı olmadığı, bazı çizimlerde görsel ölçeğin unutulduğu, özellikle eski yayınlarda olasılıkla fotoğraf çekim tekniğinin ve o günün şartlarındaki basım tekniğinin zayıf oluşundan kaynaklanan başarısız fotoğrafların, aletlerin teknolojik yapımları konusunda yeterli bilgi veremediği de gözlenmektedir.

Bu yayınlarda saptanan bir başka olumsuzluk da bilim adamları arasında ortak bir terminoloji, araştırma ve sunuş tekniğinin olmayışıdır. Yayınlarda, pek çok buluntunun nerede muhafaza edildiği de belirtilmediğinden, günümüzde bu buluntuların şu andaki durumları da bilinmemektedir.

Sonuç

Türkiye’nin Paleolitik ve Epipaleolitik Çağları konusunda başlangıcından günümüze dek yapılan bütün çalışmaların yeterli olduğunu, bu çağlar hakkında insan yaşamı konusunda her şeyi bildiğimizi iddia etmek olanaksızdır. Bu olanaksızlıkta, araştırmacıların nitelik ve niceliği ile araştırma ve kazıların parasal olarak desteklenmesinin ne kadar büyük önem taşıdığına bir kez daha işaret ettikten sonra gelecekte bu olumsuzluğun ortadan kalkacağını ümit

ettiğimizi belirtmeliyiz. İleriki günlerde kazı sayısının çoğalması, kazı ve araştırma ekiplerine uluslararası desteğin artması, ekiplerde birçok bilim dalından gelen uzmanların da yer alması pek çok sorunu ortadan kaldıracaktır. Kazılarda tabakalardan çıkan bazı örneklerin arkeometrik yöntemlerle yaş tayinlerinin yapılması, mikrofauna ve flora çalışmalarının bitirilmesi, yalnız aletlerin değil artık parçaların da titizlikle incelenmesi, merkezler arasındaki ilişkilerin saptanmasında büyük rol oynayacaktır. Genç bilim adamlarının sayısındaki artış ve teknolojik gelişmeler, bu konuda geleceğe pek de karamsar bakmamamıza yol açmaktadır.

Kaynakça: Harmankaya, S. - O. Tanındı, **TAY - Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-1: Paleolitik/Epipaleolitik**, Ege Yayınları, Takım ISBN 975-807-003-7, Cilt ISBN 975-807-004-5, İstanbul, 1996.